

CIKCAK-MOZGÁS

A tárgyalandó kötet szerzője a gondolatmenetének egy fontos pontján cikcakk-mozgásról beszél. Hogy milyen cikcakk-mozgásra is gondol? Arra, amit kötetében voltaképp saját maga hajt végre: a filozófiai elmélet és a filozófiatörténet közötti ide-oda utazásra. Hogy filozófiai-elméleti álláspontjának elmélyítéséhez a filozófia történetéhez fordul, majd filozófiatörténeti vizsgálódásai nyomán újrafogalmazza a maga filozófiai álláspontját. Finom gondolati föltáró munka ez, amelyben a szubsztantív elmélet és a történeti ismeret kölcsönösen erősíti egymást: a kettő közötti gondolati mozgás eredményeként, az elnyert történeti ismeret birtokában maga a kiinduló elméleti álláspont is átalakul. A kötet gondolatmenete ilyenformán elegánsan demonstrálja a saját alaptézisét: a filozófia és filozófiatörténet szükségszerű összekapcsoltságának meggyőződését. A szerző azt a nézetet képviseli, hogy egyik sincs meg a másik nélkül, sem a filozófiatörténet filozófia nélkül, sem a filozófia filozófiatörténet nélkül. Az előbbi nézet a kevésbé meglepő: hogy a filozófiatörténet műveléséhez határozott filozófiai álláspontra van szükség, az szélesebb körben elfogadott meggyőződés. Az utóbbi nézet ellenben éppenséggel vitatott álláspont: hogy a filozófiai spekuláció nem működhet alapos filozófiatörténeti ismeretek nélkül, ez manapság éppen nem számít konszenzuális belátásnak.

A szerző, Varga Péter András a bölcsészettudományi kutatóközpont filozófiai intézetének a fiatalabb generációhoz tartozó munkatársa. Mostani könyve a harmadik immár. A korábbi kettő a fenomenológiai mozgalom kialakulásának föltárását vállalta magára: a legelső (*A fenomenológia keletkezése*, 2013) elsősorban történeti érdeklődésből született – a ma is virulens bölcséleti irányzat keletkezésének komoly filológiai alapokra támaszkodó filozófiatörténeti rekonstrukciójára vállalkozott –, a második (*A fenomenológia keletkezéstörténete mint filozófiai probléma*, 2018) viszont határozottabban teoretikus igénnyel lépett föl – a történetileg föltárt probléma teoretikus tétjét és mai filozófiai relevanciáját állította középpontba. Történeti kutatásai közben, a kontinentális-német filozófiára irányuló filozófiatörténeti búvárlatai melléktermékeként pedig önálló kutatási területévé vált a magyar filozófia története is.

Mostani nagymonográfiája ebben az értelemben szintetikus munkának látszik. Korábbi munkásságának valamennyi rétege újra szóhoz jut ugyanis benne: egyszerre vonulnak itt föl a 19–20. századi kontinentális-német filozófia történetére vonatkozó kutatási eredmények, egyszerre szerepelnek a magyar filozófiát a kontinentális filozófia recepciójaként értelmező belátások, és egyszerre tűnnek föl szubsztantív fenomenológiai elemzések.

Filozófiatörténetileg, a filozófiatörténet filozófiájára vonatkozó elméletével, megjelenik a poszthegei filozófia számos fontos szereplője, Hegeltől Franz Brentanon és Wilhelm Dilthey-en keresztül Edmund Husserlig. Figyelemre méltó, hogy a gondolatmenetbe nemcsak a kanonikus szerzők kerülnek bele: föltűnnek olyan, a maguk korában jelentős szerepet játszó, ám ma már inkább csak történeti érdeklődésre számot tartó alakok, mint Johann Eduard Erdmann vagy Eduard Zeller. A panorámaszerű áttekintés kiindulópontja tehát Hegel filozófiatörténet-elmélete, a maga, a filozófiai rendszerek történeti és logikai egymásra következőségét azonosító, fejlődéspárhuzamosság-tézisével. Mint a hegei filozófiatörténeti előadások kiadástörténetének viszontagságait föltáró filológiai oknyomozás bizonyítja, ez a „történeti” és a „logikai” párhuzamosságát tételező maximára redukált tézis nem annyira magának Hegelnek a gondolata, mint inkább a hegei filozófia hatástörténetének a terméke. E hatástörténet meghatározó alakja a beállításban Erdmann, aki Hegel személyes tanítványaként és Husserl professzoraként a történeti áttekintés kulcsszereplője lesz. A professzionális akadémiai Hegel-recepció középponti alakjának számító filozófiatörténész – a filozófiatörténet-írás „plasztikus-krónikaszerű”, „pszichológiai” és „pragmatikus” fajtájával szemben kizárólag a „filozofikus” filozófiatörténet-írást megfelelőnek tartó tipológiájával – voltaképp a hegei elméletet sematizálja, egyben formálisan üressé teszi a filozófiai rendszert, hozzájárulva a hegei filozófia gyors diszkreditálódásához. Az áttekintés következő meghatározó alakja a neokantiánus korszak nagyhatású, mára azonban csupán antik filozófiatörténeti vizsgálódásai okán számon tartott vallástörténész, Zeller. Ő eredetileg a hegeiánus filozófiatörténet-elmélet és a pozitivistafilológiai történetírás közötti közvetítés programjával lép föl, végző soron azonban ahhoz a folyamathoz járul hozzá, amelynek nyomán megszűnik a filozófiatörténet filozófiai relevanciája. E folyamat következő szereplője a korai fenomenológusként ismert Franz Brentano, akinek a filozófia négy fázisát megfogalmazó híres elméletét az áttekintés ambivalens, dialógusképtelen, a professzionális filozófiatörténészek szakmai kritikáival szemben védtelen, érdemi meggyőző erő nélküli teljesítménynek ítéli. Az áttekintés végére a fiatal Husserl és az idős Wilhelm Dilthey kerül. Az előbbi elemzés egy kiadatlan forrás alapján vizsgálja meg a pályakezdő Husserl találkozását a filozófiatörténet elméletének egy korabeli koncepciójával, az utóbbi analízis a filozófiatörténet filozófiájának a kései Dilthey világnézet-tipológiájában játszott szerepét fogja vallatóra.

A magyar főszereplő, Alexander Bernát a monográfiában osztrák–német egyetemeket járt peregrinusként szerepel. A magyar filozófia történetírása őt sokáig úgy tartotta számon, mint afféle száraz katedrafilozófust, nem különösebben mély, eklektikus-impreszionisztikus bölseleti munkák szerzőjét. Legjelentősebb érdemének a modern magyar filozófiai intézményrendszer kiépítésében betöltött funkciója tűnt: hogy kezdeményező szerepet vállalt az egyetemi-akadémiai filozófia modernizálásában meg a társasági filozófia meghonosításában.

Elsősorban szerzőnk kutatásai nyomán most mindinkább úgy lép elénk, mint nyugati tanulmányutakat abszolváló és nyugati tanulmányútjain fontos receptív impulzusokkal gazdagodó gondolkodó. Mint eddig is tudtuk, Alexander az érettségít magántanulóként letéve, már tizenhét évesen bölcsészhallgató lesz, két szemesztert abszolválva pedig, professzora ösztönzésére, külföldön folytatja tanulmányait: több mint hat esztendő idegenben töltve Bécs, Berlin, Göttingen, Lipcse és Párizs egyetemait látogatja, végül Londonban a British Libraryban folytat kutatómunkát. A monográfiászerző most ausztriai és németországi tanulmányútjait vonja közelebbi vizsgálat alá, részletesen számba véve a hatásokat, amelyek az ott töltött félévekben érték. Következtetése szerint Alexander kivételesen receptív szerző, aki hazatérése után írott első magyarországi könyvében, a „filozófia története eszméjének” szentelt habilitációs értekezésében egymaga sűrítve villantja föl a filozófiatörténet egyetemes elméletörténete poszthegeiánus fejezetének egészét.

Ami a kötet szubsztantív fenomenológiai elemzéseit illeti, jelen kurta recenzióban aggályos lenne részletesen végigkövetnünk a szubtilis gondolatmeneteket. Szerzőnk ugrópontként itt is történeti anyagokat használ föl: az újabb német filozófiatörténeti irodalom eredményeit hasznosítja, középpontban a Joachim Ritter szerkesztette nagyszabású modern filozófiai lexikkal, a gyakorló filozófiatörténészek körében sokat forgatott *Historisches Wörterbuch der Philosophie*-val. A finom elemzések során pedig mind közelebb hatol alaptételének bizonyításához, vagyis annak a meggyőződésnek argumentatív megalapozásához, hogy filozófia és filozófiatörténet szükségszerű kapcsolatban állnak egymással. Az érvelés részleteit mellőzve, elég legyen itt csak annyi, hogy a kötet végére megfogalmazódó következtetés szerint a filozófia mint a „végső kérdések” perzisztens és önálló hagyománnyal rendelkező diskurzusa, éppen a maga általánosságfogalma nyomán szorul rá a történelemre: a történelem lesz tehát az a filozófián kívüli megtartó erő, amelyre úgymond ráhagyatkozva megteremthető a filozófia totális kérdezéseinek összefüggő egysége. Igen, bizony, így szerzőnk, a filozófiát fogalmilag lehetetlen elképzelnünk a maga története, a filozófiatörténet nélkül.

A nagyszabású monográfia gazdag anyagából még sok mindenre föl lehetne-kellene hívnunk a figyelmet. Közülük legalább egyet semmiképp sem szabad mellőznünk: hogy a monográfus a maga vizsgált problémáit a kortársi magyar filozófiai szcena kontextusába is beilleszti. Nyolcvankilenc–kilencven után a hazai filozófia minden szempontból gyökeres változáson megy keresztül: a legitimitási viszonyait tekintve is, intézményrendszerét vizsgálva is, a benne megnyilvánuló filozófiai irányzatok szempontjából is az újrualapítás-újrakezdés nagyszabású akusát élhetik meg a művelői. Hirtelen olyan tér nyílik meg benne, amely új – de mára már le is zárult – lehetőségeket kínál föl. Monográfiászerzőnk itt most a kilencvenes évek hazai módszertani vitáit fogja vállatóra, meggyőzően bemutatva, hogy a filozófia–filozófiatörténet viszony lehetséges, a kontinentális filozófia

poszthegei korszakának egészen végigívelő konfigurációi a magyar szintéren is megmutatkoznak.

Szükségképp kurtára szabott méltatásunkat sajnos be kell fejeznünk. Talán annyit még: valahogy úgy szoktuk képzelni, hogy komoly filozófiai teljesítményhez érett életkor szükséges, jelentős filozófiát csak meglelt korban lehetséges létrehozni. Amíg az alanyi költőt vagy a matematikust fiatalnak gondoljuk, addig a regényírót vagy a filozófust öregnek képzeljük tehát. Varga Péter András, amikor a könyvét írta, még jócskán a harmincas éveiben járt, ám szép csöndben, mégis hirtelen olyan könyvvel állt elő, amely bizvást kiemelkedő teljesítménynek minősíthető. Arra kérjük az olvasót, a kötetet kézbe véve azért ne gondoljon a pozitivizmus szigorú örökségét követő, elszánt teljességigénnyel föllépő, a véglegesség komoly ígérteit nyújtó nagymonográfiára. Nagymonográfia, persze, hiszen lenyűgöző, szinte meghökkentő anyagot mozgat; ahogy olvassuk, jóformán elámulunk szerzőjének kiterjedt tudásán és fáradhatatlan szorgalmán. Nyoma sincs benne azonban a pozitivizmus örökségének, az elszánt teljességigénnyel vagy a véglegesség ígérteinek. Aki a benne foglalt kérdésekre egyszer s mindenkorra kimerítő választ nyújtó kézikönyvként akarná használni, az óhatatlanul csalódní fog. Súlyos komolysága mellett is megmarad ugyanis valamiféle rebbenékenyen szubtilis munkának. Ebben a könyvben – búcsúzzunk ezzel – alighanem fontosabb az út, amelyet bejár, mint az úticél, amelyhez eljut; fontosabbak a kérdések, amelyeket föltesz, mint a válaszok, amelyeket megfogalmaz.

(Varga Péter András: Mi a filozófiatörténet? A filozófiatörténet filozófiája a kortárs kontinentális filozófiában. [Ergo-sorozat] Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet–Gondolat Kiadó, 2020, 408 o.)

Perecz László

filozófiatörténész